

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย โดยมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนที่มีต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สัมพันธ์กับทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย และปัญหา ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย โดยใช้ประชากรศึกษาเป็นเกษตรกร ใน 2 อำเภอ คือ อำเภอเมือง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน โดยมีกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 213 คน ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์สถิติวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Statistical Package for the Social Science or SPSS/PC⁺) โดย ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Arithmetic Means) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และการทดสอบความสัมพันธ์ด้วยค่าไคสแควร์ (Chi-square Test) ซึ่งผลการศึกษาโดยสรุปมีดังนี้

ตอนที่ 1 ลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคม ของเกษตรกร

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดลำพูน ส่วนใหญ่ร้อยละ 67.6 เป็นเพศชาย และเป็นเพศหญิง ร้อยละ 32.4 ส่วนใหญ่ร้อยละ 54 มีอายุน้อยกว่าหรือเท่ากับ 44 ปี และมีอายุมากกว่า 44 ปี ร้อยละ 46 โดยอายุต่ำที่สุด 28 ปี อายุสูงที่สุด 65 ปี และอายุเฉลี่ย 43.17 ปี ส่วนใหญ่ร้อยละ 74.2 มีระดับการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 หรือเทียบเท่า และร้อยละ 25.8 มีระดับการศึกษาสูงกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนใหญ่ร้อยละ 48.8 มีขนาดพื้นที่ถือครองอยู่ระหว่าง 1 – 5 ไร่ รองลงมา ร้อยละ 32.9 มีขนาดพื้นที่ถือครองอยู่ระหว่าง 6 – 10 ไร่ โดยมีขนาดพื้นที่ถือครองต่ำสุดเป็นพื้นที่ 1 ไร่ พื้นที่ถือครองมากที่สุดเป็นพื้นที่ 20 ไร่ และพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 7.76 ไร่ ส่วนใหญ่ร้อยละ 66.7 ของครัวเรือนเกษตรกรมีจำนวนแรงงานในภาคการเกษตรจำนวน 1 – 2 คน และร้อยละ 33.3 มีแรงงานในภาคการเกษตรจำนวนมากกว่า 2 คน ส่วนใหญ่ร้อยละ 64.8 เกษตรกรมีรายได้รวมทั้งหมดจากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรอยู่ในช่วงน้อยกว่าหรือเท่ากับ 60,000 บาท และร้อยละ 35.2 มีรายได้รวมมากกว่า 60,000 บาท

การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับอีเอ็มของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่ร้อยละ 47.4 ได้รับข่าวสารจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร โดยในรอบ 1 เดือน ได้รับข่าวสาร จำนวน 1 ครั้ง รองลงมา ร้อยละ 39.0 ได้รับข่าวสารจากวิทยุ โดยในรอบ 1 เดือน ได้รับข่าวสารจำนวน 2 – 5 ครั้ง

การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในรอบ 1 เดือน ส่วนใหญ่ ร้อยละ 56.8 มีการติดต่อ 1 – 2 ครั้ง รองลงมา ร้อยละ 31.9 ไม่ได้มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

ประสบการณ์ในการฝึกอบรมเกี่ยวกับการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ร้อยละ 74.6 ได้ผ่านการฝึกอบรมจำนวน 1 – 2 ครั้ง รองลงมา ร้อยละ 22.5 ได้ผ่านการอบรมจำนวนมากกว่า 2 ครั้ง และร้อยละ 25.4 ไม่เคยผ่านการฝึกอบรม

การมีตำแหน่งในชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ 76.5 มีตำแหน่งในชุมชนเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร และรองลงมา ร้อยละ 18.8 มีตำแหน่งในชุมชนเป็นผู้บริหารในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

การใช้สารโปแตสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย ส่วนใหญ่ร้อยละ 71.4 มีการใช้สารโปแตสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย และร้อยละ 28.6 ไม่มีการใช้สารโปแตสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย

ตอนที่ 2 ทักษะของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย

จากการศึกษา พบว่า ทักษะต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดลำพูน มีระดับทักษะ 2.34 คือ เห็นด้วยมากต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย

ตอนที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม กับทักษะของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย

การทดสอบความสัมพันธ์ด้วยค่าไคว์แคร์ (Chi-square Test) พบว่า การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และการมีตำแหน่งในชุมชน มีความสัมพันธ์กับทักษะของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยของเกษตรกร มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และประสบการณ์ในการฝึกอบรม และการใช้สารโปแตสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย มีความสัมพันธ์กับทักษะของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยของเกษตรกร มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ตอนที่ 4 ปัญหา ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย

ปัญหาจากการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย สามารถสรุปปัญหาได้ 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก เป็นประเด็นปัญหาจากการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย พบว่า เกษตรกรมีการผลิตและขยายปุยที่ผิดวิธี นอกจากนี้แหล่งผลิตหัวเชื้ออีเอ็มที่ไม่ได้มาตรฐาน ทำให้เกิดปัญหาปุยอีเอ็มที่ผลิตได้คุณภาพต่ำ เมื่อนำไปใช้ก็จะไม่เกิดประโยชน์กับลำไยได้อย่างเต็มที่ และมีกลิ่นเหม็น ทำให้เกษตรกรไม่นิยมนำอีเอ็มมาขยาย สำหรับข้อเสนอแนะในแนวทางแก้ไขปัญหา ควรมีการศึกษาขั้นตอนการผลิตและรายละเอียดของวัสดุในการขยายอีเอ็ม รวมทั้งควรมีการนำหัวเชื้ออีเอ็มจากแหล่งผลิตที่น่าเชื่อถือ เช่น สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานเกษตรอำเภอ เป็นต้น

ประเด็นที่สอง เป็นประเด็นปัญหาการใช้อีเอ็มเนื่องจากสภาวะแวดล้อมของเกษตรกร พบว่า เกษตรกรยังขาดความเชื่อถือในปุยอีเอ็ม ขาดข้อมูลทางวิชาการ รวมทั้งการกระจายข้อมูลการใช้อีเอ็มไปยังเกษตรกรกลุ่มอื่นยังมีจำกัด ส่วนใหญ่มีการบอกต่อเฉพาะเกษตรกรในกลุ่มตนเองเท่านั้น นอกจากนี้การขาดผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง ซึ่งพบว่ามีเพียงกลุ่มเกษตรกรบางกลุ่มเท่านั้นที่มีผู้นำที่สามารถเป็นแบบอย่างให้แก่สมาชิกในกลุ่มได้ โดยมีการปฏิบัติในการใช้อีเอ็มอย่างจริงจัง และมีความกระตือรือร้นในการเชิญนักวิชาการ เจ้าหน้าที่เกษตรมาให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่ม อีกทั้งพบว่าการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอีเอ็มในทางวิชาการยังพบว่ามีน้อยมาก ทำให้เกษตรกรยังขาดความเชื่อถือในอีเอ็ม เพราะขาดข้อมูลทางวิชาการอ้างอิง

อภิปรายผลการศึกษา

1) จากการทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย มีระดับทัศนคติอยู่ในระดับที่ดี ประเด็นที่เกษตรกรมีระดับทัศนคติที่เห็นด้วยมากเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาอีเอ็มมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ได้หลายด้าน เช่น ด้านการเกษตร ใช้ทำปุ๋ยเพื่อใช้กับพืชต่าง ๆ ด้านปศุสัตว์ ด้านสาธารณสุข เป็นต้น การที่สามารถนำเอาวัสดุที่เหลือใช้จากการเกษตรนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตขยายอีเอ็ม อีเอ็มสามารถนำมาขยายได้หลายรูปแบบ ทั้งปุยน้ำปุ๋ยแห้ง สารฮอร์โมนพืช แหล่งหัวเชื้ออีเอ็มหาง่าย ปุยอีเอ็มมีราคาถูกกว่าปุ๋ยเคมี เมื่อมีการใช้อีเอ็ม สิ่งแวดล้อมภายในสวนดีขึ้น โดยเฉพาะดินมีความสมบูรณ์ขึ้น การใช้ปุ๋ยอีเอ็มทำให้ท่านและสมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพดีขึ้น เพราะได้ลดการสัมผัสสารเคมี และการนำเอาอีเอ็มมาใช้ในทางเกษตร ซึ่งตรงกับงานเกษตรพอเพียง ตามแนวพระราชดำริฯ จึงเหมาะสมที่จะนำไปใช้ในงานเกษตรทุกแขนง ซึ่งจะเห็นได้ว่าในประเด็นเหล่านี้เกษตรกรมีความเห็นด้วยอย่างมาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเกษตรกรเริ่มมีความตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังจากมีการใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมากและระยะยาว ทำให้เกิดผลกระทบหลายด้าน ทั้งด้านหนี้สินที่เพิ่มขึ้นจากต้นทุนการผลิตที่สูง ด้านสุขภาพของตัว

เกษตรกรเอง และครอบครัว โดยเฉพาะปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดในสวนของตนเอง ด้วยสาเหตุเหล่านี้เกษตรกรจึงมีทัศนคติที่ดีต่ออีเอ็ม เพราะปุ๋ยอีเอ็มเป็นปุ๋ยที่ได้มาจากวัสดุจากธรรมชาติ และเมื่อใช้ไปเป็นระยะยาวจะสามารถช่วยปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในสวนให้กลับดีขึ้น และอีเอ็มสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้หลายด้าน ทั้งในด้านการเกษตร ด้านปศุสัตว์ ด้านสาธารณสุข เช่น กำจัดกลิ่นของเสียในบ้านเรือน เป็นต้น

ส่วนในประเด็นที่เกษตรกรมีระดับทัศนคติในระดับเห็นด้วยปานกลาง และเห็นด้วยน้อย คือ การขยายหัวเชื้ออีเอ็มบางครั้งมีกลิ่นเหม็น การมีขยายอีเอ็มมีขั้นตอนที่ละเอียด และการเก็บรักษาปุ๋ยอีเอ็มสามารถเก็บได้ในระยะไม่นาน อาจมีสาเหตุเนื่องจากเกษตรกรยังขาดความรู้ และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับการผลิตอีเอ็ม และในประเด็นเกี่ยวกับ ปริมาณผลผลิตของลำไยที่ได้จากการใช้ปุ๋ยอีเอ็มมีปริมาณน้อยกว่าปริมาณผลผลิตที่ได้จากปุ๋ยเคมี และผลผลิตลำไยที่ได้จากการใช้ปุ๋ยอีเอ็มมีความคงทน สามารถเก็บไว้ได้นาน ซึ่งในสองประเด็นนี้เกษตรกรมีความคิดเห็นอยู่ในระดับทัศนคติที่ดี แต่เนื่องจากยังไม่มีหลักฐานจากงานวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงผลที่เกิดจากการใช้อีเอ็ม ทำให้เกษตรกรอาจมีความคิดเห็นที่เกิดจากความรูสึกของตนเองที่ได้พบเจอเอง ทำให้ประเด็นเหล่านี้ควรมีการนำมาศึกษา ค้นคว้า ในรูปแบบงานวิจัยด้านคุณภาพต่อไป

2) จากการหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสังคมกับทัศนคติต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยของเกษตรกรในจังหวัดลำพูน พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กัน มีดังนี้

การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร พบว่า การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร มีความสัมพันธ์กับทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย มีความสัมพันธ์กันทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญ 0.01 เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่ร้อยละ 56.8 มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร อย่างน้อย 1 –2 ครั้งต่อเดือน และร้อยละ 11.3 มีการติดต่อกันมากกว่า 2 ครั้งต่อเดือน ทำให้เกษตรกรมีโอกาสสอบถาม ทำความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับอีเอ็มได้มาจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ทำให้เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย สอดคล้องกับ เลอภพ (2536) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับคำแนะนำ วิธีการปฏิบัติการปลูกกาแฟอาราบิก้าของชาวเขาเผ่าม้ง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาหมู่บ้านขุนช่างเคี่ยน และหมู่บ้านม่อนเงาะ พบว่า ระดับการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ที่มีความสัมพันธ์กับระดับการยอมรับคำแนะนำวิธีการปฏิบัติการปลูกกาแฟอาราบิก้าของชาวเขาเผ่าม้ง

ประสบการณ์ในการฝึกอบรมเกี่ยวกับอีเอ็ม และการมีตำแหน่งในชุมชน พบว่า ประสบการณ์ในการฝึกอบรมเกี่ยวกับอีเอ็ม และการมีตำแหน่งในชุมชนกับทัศนคติต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยของเกษตรกรจังหวัดลำพูนมีความสัมพันธ์กันทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 และที่ระดับ

นัยสำคัญ 0.01 ตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 74.6 มีประสบการณ์เกี่ยวกับอีเอ็มในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา จำนวน 1-2 ครั้ง และเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 76.5 มีตำแหน่งในชุมชนเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร และโดยส่วนใหญ่การฝึกอบรมจะจัดในรูปแบบของกลุ่มเกษตรกร ทำให้ประสบการณ์ในการฝึกอบรมและการมีตำแหน่งในชุมชนมีความสอดคล้องกันจากการมีได้มีฝึกอบรมเกี่ยวกับอีเอ็ม ทำให้เกษตรกรมีความเข้าใจ ความชำนาญมากขึ้นในการนำเอาอีเอ็มมาใช้ในการผลิตลำไย และจากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิธีปฏิบัติ วิธีการใช้อีเอ็ม และการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการใช้อีเอ็ม ภายในกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน ทำให้เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย และเนื่องจากวิทยากรส่วนใหญ่ในการฝึกอบรมจะเป็นเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ทำให้การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ประสบการณ์ในการฝึกอบรม และการมีตำแหน่งในชุมชนมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกัน ทำให้เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีความรู้ ความเข้าใจ การปฏิบัติที่ถูกต้อง ในการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไยได้มากขึ้น สอดคล้องกับ ไพนุลย์ และคณะ (2533) อ่างโดย ประเสริฐ (2539) ได้ศึกษาเรื่องทัศนคติของผู้ปลูกกาแฟที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ทัศนคติของผู้ปลูกกาแฟที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นในแง่บวก (Positively) คือ เห็นด้วยเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะมุเซอ คนเมือง และลัวะ โดยทัศนคติของผู้ปลูกกาแฟจะขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ความรู้พื้นฐาน การสังเกต อิทธิพลของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และประสบการณ์ในการฝึกอบรม

การใช้สารโพแทสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย พบว่า การใช้สารโพแทสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย มีความสัมพันธ์กับทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดลำพูนต่อการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย มีความสัมพันธ์กันทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 ทั้งนี้อาจมาจากการที่เกษตรกรมีการใช้สารโพแทสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไย และเนื่องจากการสารโพแทสเซียมคลอไรด์เป็นสารเคมี ทำให้สภาพแวดล้อมภายในสวนของเกษตรกร โดยเฉพาะดินมีสภาพแข็ง ไม่ร่วนซุย ทำให้เกษตรกรนิยมนำเอาอีเอ็มมาราดบริเวณโคนต้นลำไย เพื่อปรับสภาพดินให้มีความร่วนซุยมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนิวัตติ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ผลกระทบจากการใช้สารโพแทสเซียมคลอไรด์ในการผลิตลำไยในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน พบว่า เกษตรกรยังขาดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของผลกระทบของสารโพแทสเซียมคลอไรด์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม แต่เกษตรกรยังมีความตระหนักถึงผลกระทบ แต่เนื่องจากเกษตรกรไม่มีทางเลือก และไม่มีทางไหนที่จะกระตุ้นทำให้ลำไยออกดอกได้ดีกว่าการใช้สารโพแทสเซียมคลอไรด์ เพราะเกษตรกรห่วงในเรื่องของเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว คือ มีความอยากได้เงินมากกว่าที่จะคำนึงถึงผลกระทบอันจะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะการวิจัยในครั้งนี้

จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยขอเสนอแนะข้อคิดเห็นบางประการที่อาจช่วยให้ผู้ที่ต้องการศึกษาหรือผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ต่อไป ดังนี้

1. จากการศึกษาที่เกษตรกรมีทัศนคติเห็นด้วยกับการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย โดยเฉพาะมีทัศนคติที่เห็นด้วยอย่างยิ่งในทัศนคติที่เกี่ยวกับการใช้อีเอ็มจะทำให้ตัวเกษตรกรเองและสมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพดีขึ้น เพราะได้ลดการสัมผัสและการตกค้างของสารเคมี จะเห็นได้ว่าเกษตรกรเริ่มมีความตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี แต่เกษตรกรยังขาดความรู้ ความเข้าใจถึงวิธีการปฏิบัติในการปุ๋ยอีเอ็มที่ถูกต้องแท้จริง ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการให้ความรู้ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ในเรื่องการใช้อีเอ็ม ให้เกษตรกรได้รับทราบเป็นประจำสม่ำเสมอ
2. หน่วยงานของภาครัฐ เอกชน หรือสถาบันการศึกษา ควรมีการจัดทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการใช้อีเอ็มต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวในสวนของเกษตรกร
3. หน่วยงานของภาครัฐ ควรจัดทำคู่มือ เกี่ยวกับการปฏิบัติ การใช้อีเอ็ม และนำไปแจกให้กับเกษตรกรอย่างทั่วถึง จะได้เป็นแนวทางในการปฏิบัติให้กับเกษตรกรชาวสวนลำไย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เหมาะสม และถูกต้องและเกิดประโยชน์สูงสุดกับเกษตรกรผู้ลำไย
4. ควรมีหน่วยงานที่จัดจำหน่าย หรือจัดหาหัวเชื้ออีเอ็มที่มีคุณภาพให้แก่เกษตรกร

ข้อเสนอแนะในการวิจัยในครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงความรู้ และการปฏิบัติของเกษตรกรที่มีการใช้อีเอ็มในการผลิตลำไย เพื่อให้ทราบถึงระดับความรู้ และการปฏิบัติของเกษตรกรอย่างแท้จริง
2. ควรมีการศึกษาถึงคุณสมบัติต่าง ๆ ของอีเอ็มในด้านเกี่ยวกับประสิทธิภาพ ผลจากการใช้ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลทางวิชาการที่น่าเชื่อถือ
3. ควรมีการศึกษาถึงการใช้อีเอ็มในการผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ศึกษาอื่นที่มีการใช้อีเอ็ม เพื่อนำข้อมูลมาปรับปรุงแก้ไข และใช้ประโยชน์ต่อไปภายหน้า